

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (48) «15»

А.М. Тростогон

РЕФОРМАЦІЯ У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджуються реформаційні процеси у країнах Скандинавії у ранні Нові часи та їх вплив на світське і духовне життя цього регіону Європи.

Ключові слова: Реформація, лютеранство, Скандинавія, Вестероський риксдаг, католицизм.

По всій Європі зміни, що виникали у політичній, економічній, соціальній та інтелектуальній сферах протягом XVI століття були нерозривно пов'язані із протестантською Реформацією. Релігійна революція розвивалась на декількох рівнях. Вона була, з одного боку, глибоко особистою та включала поступові фундаментальні зміни у вірі та віруваннях європейців. Людина вперше вирвалася за рамки «abristerranium», тобто відомих їй земель. Старі, усталені погляди поступово спростовувались, визнані авторитети – піддавались сумнівам [7, с. 63].

З іншого боку, Реформація виявилась групою структурних та інституційних змін, що нав'язувались правлячою верхівкою. Особиста реформація часто займала майже все століття; структурні зміни зазвичай впроваджувались за проміжок часу дещо більший, ніж декада. Однак в результаті вона змінила окрему людину і світ людей, завдяки їй сформувався новоевропейський тип особистості, котрий значно відрізнявся від середньовічного [3, с. 396]. Людина Нового часу відокремлена від колективу, основу для свого існування вона шукає в самій собі. Вона індивідуальна, навіть спілкуватися з Богом прагне без посередників, минаючи церковну ієрархію. Становлення нового мислення пов'язано з Реформацією, яка стала ідеологічною революцією, першим етапом становлення буржуазного менталітету.

Реформація як загальноєвропейське явище охопила більшість країн Західної та Центральної Європи, проникла і в слов'янські землі, де і сьогодні досить розповсюдженими є різні напрямки протестантизму. Мета статті – порівняльний аналіз реформаційних рухів і виявлення їх особливостей у країнах Скандинавії. Зазначена тема залишається недостатньо розробленою в українській історіографії. Зарубіжні дослідники у своїх наукових розвідках приділили значну увагу проблемі Реформації у Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії та Ісландії. Серед них слід виділити дослідження Б.Дж. Нордстрема [1], П.О. Грелла [2], М.Дж. Спалдінга [3], І. Андерссона [4], А.С. Кана [5], А.Я. Гуревича [6], А.А. Євдокимова [7].

У 1500 році вся Скандинавія була католицькою. Церква володіла значним відсотком землі у кожній країні, а її лідери були вагомими у політичних, економічних, соціальних та культурних питаннях. Однак існувала лише незначна критика щодо діяльності Церкви, а за межами деяких міст люди не виявляли бажання покидати стару релігію. Двома декадами потому Римська Церква піддалась нападкам по всій Скандинавії. До середини 1530-х років офіційні зміни щодо впровадження лютеранства прокотились північчю; до 1600 року вся Скандинавія була лютеранською за структурою і релігійною практикою. Земельна власність Церкви перейшла у володіння держав, її політичний вплив зменшився, і духовенство стало фінансово залежним від правлячої верхівки держави [3, с. 399-400].

Ідеї лютеранства дійшли до Данії рано, сила народного інтересу до Реформації була сильнішою, ніж у інших країнах Скандинавії. По-перше, через близькість до центрів нового мислення, по-друге, ступінь впливу німецьких університетів у королівстві, по-третє, більшу урбанізацію населення. Молоді реформатори, котрі навчались у Віттенбергу або інших німецьких університетах, принесли ідеї Лютера та гуманістів у Данію. Реформатори відкрили свою найпершу царину для проповідування у володіннях герцога Крістіана (майбутнього Християна III): Шлезвіг-Гольштайн та особливо Гадерслев-Тоннінг [1, с. 38]. Там євангелісти, що здобули освіту та навички у Віттенбергу, такі як Германн Тагст (1490-1551 рр.), були у пошані ще в 1522 р. В рамках королівства містечка Ютландії – Виборг і Рібе – стали активними лютеранськими центрами. Ганс Таусен (1494-1561 рр.), наприклад, став популярним євангелічним священиком у Виборгу в 1520-х рр. Коли його обрали капеланом Фредеріка I, він переїхав до Копенгагена в 1529 р., його послідовником став Йорген Салодін. Клаус

Мортенсентакож розвинув сильне наступництво у Мальмо [1, с. 40-42]. Нові ідеї також проникли за межі великих міст та вплинули на вельмож та сільську громаду.

Деякі послідовники Лютера виокремлювали у його теологічному вченні заклики до радикальних дій. Наприклад, багато представників громад захопились перспективою звільнення від соціальних, фіскальних та церемоніальних обкладань з боку Церкви. Провідною, звичайно, була (хибна) революційна ідея, що заохочувала відкинути існуючі на той час світські та політичні порядки.

Без прийняття, чи принаймні, примирення з боку держави, Реформація зробила б дуже невеликий поступ будь-де в Європі. Крістіан II, Фредерік I та Крістіан III – всі були, почасти, друзями лютеранства. Певний час Крістіан II розглядав нові ідеї як корисні для своєї кампанії щодо мінімізації влади дворянства (світської та Церковної) і політичної реформи. Його позиція була, однак, ускладненою через шлюбні зв'язки із Габсбургами, тому він повторно навернувся до католицької віри у 1530 р [2, с. 89]. Як і багато інших його сучасників, Фредерік I намагався тримати збалансовану позицію між лютеранством та католицизмом. Догматично він надавав перевагу толерантності; структурно ж – церкві, котра б підкорялась інтересам держави.

На національних зборах у 1526 р. він порвав зв'язки із Римом, припинивши погоджувати призначення єпископів та надсилати гроші до папської курії. Наступного року він дозволив проповідування євангелічних ідей та підтримав конфіскацію деякої церковної власності.

На жаль, шлях компромісу був неможливим у XVI ст., і рішення Фредеріка I задовольнили зовсім небагато. Зусилля 1530 р., спрямовані на досягнення взаємної згоди між католиками та реформаторами, виявились марними. Плани Крістіана II відвоювати свій трон шляхом вторгнення, котре почалось у Норвегії, та його наступний арешт лише ускладнили і без того нестабільну ситуацію. Коли Фредерік раптово помер у квітні 1533 р., країна була на порозі громадянсько-релігійної війни. Реформатори зміцнили свої позиції у Виборгу, Мальмо, Копенгагені та інших торгових містах; католицькі єпископи були налаштовані на збереження католицької національної церкви та конституційної ситуації, в котрій вони грали центральну роль. Певною мірою, сторони, як вони склались у Графській війні, відображали релігійний поділ у Данії. Крістіан III та його прибічники були лютеранами; союзники графа Крістоффера були переважно католиками [1, с. 45].

Перемога Крістіана III у Графській війні дала йому можливість впливати на структурні аспекти Реформації. У серпні 1536 р. сім єпископів Данії були заарештовані і позбавлені своїх авторитету та власності. П'ятеро з них були звільнені протягом року. Єпископ Йоакім Рьоннов із Роскільду помер у в'язниці, а єпископ СтрюггеКрумпен з Бьорглуму був звільнений у 1542 р. Нові Церква та обрядовість, робота віттенберзького теолога Йоханнеса Бугенхагена (прибл. 14585-1558 рр.) та групи датських реформаторів, були оприлюднені латиною у 1537 р. та датською у 1539 р. Король став головою національної церкви. Єпископи були заміщені та тимчасово називались керівниками. Їхнє призначення залежало лише від корони; їх було виключено з державної ради. Початкові функції зводились до забезпечення поширення нової віри та нагляду за роботою духовенства у їхніх районах – завдання, які вони, як у випадку із Педером Палладієм у Роскільді, виконували дуже енергійно та заповзято. Парафіяльні священники обирались кожною паствою та, певною мірою, були агентами світського порядку [5, с. 24-25].

У теологічному аспекті нова церква була загалом лютеранською, однак зі значними обертонами Цвінглі. Католицькі практики поступово зникли. Залишки приватної власності Церкви було конфісковано, а дома релігійного характеру поступово зачинено, в залежності від потреб корони. З'явились декілька катехізисів та церковних книжок датською. Біблія Крістіана III, перекладена і упорядкована КрістієрномПедерсеном, була видана у 1550 р., декілька книжок псалмів датською включно із «Тендебіндерс» Клауса Мортенсена від 1534 р. та Ганса Томесена від 1569 р. Поряд з іншими роботами того періоду книжки були важливими у розвитку формальної письмової датської мови.

Структурно Реформація у Норвегії розпочалась швидко. Дії Крістіана у 1536 р. запустили процес, і новий церковний порядок був нав'язаний Норвегії, де не було значної критики існуючої Церкви; лише деякі реформатори знайшли підтримку. Опір, очолений архієпископом Олавом Енгелбриктссоном, розвинувся стрімко, однак швидко зазнав поразки. Стара церковна аристократія була ефективно знищена. Землі та володіння було конфісковано, а релігійні установи – зачинено. Єпископальні фортеці було знищено світською владою. Нові єпископи

були призначені для Осло, Ставангеру, Бергену та Нідаросу/ Трондхайму [5, с. 33]. Всі вони були католицькими в основі, однак були змушені підтримувати реформи. До 1560-х рр. нове покоління, цілком лютеранське, замінило їх, і Реформація могла досягнути більшого.

Було, проте, неможливо впровадити істинну зміну віри за ніч. До 1530-х рр. за межами Бергена перебувало зовсім мало лютеранських священиків. Після 1537 р. по суті католицьке духовенство залишилось у парафіях, і потрібно було щоб змінилось декілька поколінь реформованого духовенства. Лютеранські практики лише поступово витіснили католицькі.

На відміну від Данії чи Швеції, Реформація не допомогла розвитку літературної мови у Норвегії. Нова церква була датською. Датська стала мовою літератури та офіційних документів. Біблія у датському перекладі була представлена у 1550-х рр. [7, с. 118]. В той самий час, церковні інтер'єри поступово «очищувались». З них зняли образи святих та інші артефакти католицької віри, натомість було встановлено лавки та кафедри.

Реформація в Ісландії пройшла за тим самим зразком, що й у Норвегії. Офіційна трансформація була нав'язана Копенгагеном, однак власне прийняття лютеранства забрало майже все століття. Також очевидно, що початковий опір чинили найвпливовіші люди в усій Скандинавії. У Церкві Ісландії була присутньою незначна критика, котра інтимно впліталась у соціальне, політичне та економічне життя цієї бідної та рідко населеної країни. В Ісландії не було архієпископа, і лише два єпископа на той час: ОгмундурПалссон у Скалхолті та Йон Арассон у Холарі. Обоє були проти впровадження лютеранства. Однак Палссона змусили звільнитись з посади, у 1540 р. його було забрано до Данії та замінено лютеранцем – Гізуром Ейнарссоном [6, с. 57]. Наступного року ісландський парламент прийняв датський церковний порядок. Ці зміни, однак, ніяк не вплинули на реформу, а два єпископи перебували у чіткій опозиції. Коли Ейнарссон помер у 1548 р., Арассон роздумував над захопленням єпархії Скалхолт, однак замість цього спробував утвердити католицького кандидата [6, с. 62].

Збори духовенства завершилися обранням двох єпископів, одного католицького, іншого – лютеранського, з яких останнього визнав Крістіан III. Арассон викрав лютеранського кандидата в якості акту відкритої непокори. Корона визнала його злочинцем, він та двоє його синів були ув'язнені та страчені у 1550 р. [2, с. 96]. Опір Арансона датському контролю зробив його народним героєм у пізнішій літературі. Лідерство Церкви в Ісландії тепер стало лише лютеранським і почало нести духовну трансформацію шляхом ретельного нагляду за діяльністю духовенства та освітян. Загалом, Реформація та пов'язаний з нею зростаючий контроль в Ісландії та Копенгагені були ще одним аспектом довгострокової експлуатації, занепаду та труднощів для країни.

Як і для решти Скандинавії, Реформація в Ісландії була важливим моментом у культурно-лінгвістичній історії країни. У 1548 р. було видано ісландський переклад Біблії, зроблений Гудбрандуром Торлакссоном. Збірник церковних гімнів з'явився у 1589 р., а молитовник – у 1594 р. [2, с. 98].

Історія шведської Реформації більш заплутана переважно через те, що правляча верхівка не забезпечила послідовного догматичного курсу; протягом довгого періоду була відсутня підтримка народу щодо зміни віри. Густав Ваза був мало зацікавлений у теологічному аспекті Реформації, однак протягом його тривалого правління лютеранство зробило значний прогрес. Густав надав підтримки лютеранським священикам та вплинув на розрив із Римом, конфіскацію церковного майна, розбудову державної Церкви, виходячи виключно з політичних та економічних факторів. У Вестеросі в 1527 р. парламент санкціонував кроки, котрі ініціювали цей процес. Деяку церковну власність було конфісковано, земельні донації Церкві з 1454 р. було повернено вельможам, у єпископів відібрали їхні приватні армії та позбавили багатьох управлінських функцій [1, с. 41].

Допомагали початковому поступу Реформації тісні стосунки між короною та першою генерацією євангелічних реформістів, включаючи братів Олауса (1493-1552 рр.) та Лаврентія Петрі (1499-1573 рр.). Олаус служив канцлером Густава протягом майже трьох років. Ці зв'язки також були небезпечними певною мірою, зокрема, коли державні та релігійні цілі перетиналися. У 1533 р. Олаус та Густав не досягли згоди з приводу того, наскільки король повинен контролювати справи Церкви, і канцлера було звільнено з посади. Кілька років потому Густав засудив свого колишнього союзника до страти на підставі державної зради, але потім пом'якшив вирок великим штрафом [1, с. 43].

Олаус Петрі був найбільш активним священиком, особливо у Стокгольмі, і саме він забезпечив основною літературою нової віри Швецію. Він був центральною фігурою у процесі публікації шведського перекладу Нового Заповіту в 1526 р. Повне видання Біблії Густава Вази було надруковано у 1541р. Протестантський статут з'явився у 1529 р., а служба шведською мовою – у 1531 р. Лаврентій Петрі став архієпископом у 1531 р. і обіймав цю посаду протягом сорока одного року. Його Церковний Указ 1571 р. був утвердженням поступу лютеранства у Швеції, однак не без деякої нечіткості [5, с. 37].

Плутанина почалась із приходом Йохана III у 1569 р. Його дружиною до своєї смерті у 1583 р. була польська принцеса Катарина Ягеллонська. Вона була католичкою, і саме двір став осередком Контрреформації. Їй було дозволено мати своїх власних священиків, і протягом декількох років, наприкінці 1570-х рр., єзуїт норвезького походження Лаврентій Ніколай та папський посол Антоніо Поссевіно були досить активними у своїх намаганнях повернути короля і принести Контрреформацію до Швеції.

Ніколаєві було навіть дозволено відкрити теологічний коледж у Стокгольмі. Йохан намагався знайти золоту середину, що відобразилось у так званій Червоній Книзі (1576 р.), новому літургійному посібнику з лютеранськими та католицькими елементами, котрі не задовольняли жодну зі сторін релігійного протистояння. Антикатолицькі демонстрації почались у столиці в 1579 р. [1, с. 46].

Йохан був вимушений вигнати Поссевіно та Ніколая. Смерть королеви дещо полегшила метушню, однак те, що Сигізмунд (н. 1566 р.), спадкоємець престолу, був хрещеним католиком, значно погіршило ситуацію.

Всі ці події сильно дестабілізували релігійне становище у Швеції та підірвали політичну позицію Йохана. Його молодший брат Карл дещо полегшив «муки». Після смерті Йохана у 1592 р. Сигізмунд зійшов на престол. Будучи королем Польщі, Сигізмунд став недвозначною загрозою лютеранству. Критичність ситуації призвела до необхідності скликати Упсальську Асамблею, збори приблизно трьох тисяч церковних лідерів навесні 1593 р. Під час цього зібрання було обрано чітку лютеранську позицію для Швеції. Релігійне питання, однак, було невіддільним від політичного. Сигізмунд був змушений проводити більшу частину свого часу у Польщі, а за його відсутності урядом правили граф Карл та рада [2, с. 100]. Повстання 1597 р., очолене Карлом, завершилось скиненням Сигізмунда з трону, і саме це закрило релігійне питання. Навіть якщо Карл і надавав перевагу кальвінізму, і хоча він продовжував вести дебати щодо організаційних та теологічних питань Церкви, Швеція була виключно лютеранською.

Реформація у Фінляндії проходила паралельно до шведської. Декілька священиків, котрі отримали освіту у Швеції, включно із Педером Сярхіліхті, Мікаелем Агріколою (прибл. 1508-57 рр.) і Паавелі Юустена (прибл. 1516-76 рр.), почали поширювати лютеранські ідеї у 1520-х рр. Умови Вестероського Едикту були чинними і щодо Фінляндії; це призвело до конфіскації церковної власності, рекламації пожертвувань вельмож, передачі десятин та інших виплат до казни Густава Вази, а також створення підконтрольного державі духовенства. Перший єпископ Реформації із Обо (Турку), Мартін Скютте, йшов лінією компромісу, впливаючи на власне трансформацію, і тому багато католицьких практик надалі мали місце. Коли Густав поділив церковну адміністрацію у Фінляндії шляхом створення єпархії у Виборгу (Вііпурі) у 1554 р., два нових єпископи (Агрікола у Обо (Турку)) і Юустен у Виборгу (Вііпурі)) схилились до більш агресивного курсу [3, с. 412]. Однак, такі витівки наприкінці століття означали, що фінські релігійні практики залишались неоднорідною сумішшю старого та нового, і лише після 1593 р. чиста форма лютеранства опанувала країною.

Більш, ніж будь-де у Скандинавії, Реформація зіграла роль у розвитку народної мови, хоча фінська і раніше використовувалась для проведення церковних служб і деякі релігійні тексти були перекладені нею до Реформації, релігійна революція значно прискорила цей тренд і була життєво важливою для розвитку фінської як мови письма. Буквар фінською Мікаеля Агріколи 1542 р. та його ж переклад Нового Заповіту (виданий у 1548 р.) є центральними у цьому контексті [3, с. 413].

Загалом, внаслідок проведення Реформації почалось значне підвищення у багатстві держави та зростання авторитету корони, революція землеволодіння, трансформація духовенства у залежний від корони соціальний клас зі зростаючою важливістю місцевих політичних справ, поширення народних мов та розвиток модерної літератури, а також повільне перетворення власне релігійних практик. З іншого боку, наслідком Реформації також була

втрата культурного багатства, що раніше культивувалось Церквою, занепадом освітніх закладів та добробуту, і рухом від незалежної Церкви до тієї, котрою легко маніпулювати та підкуповувати залежно від державних цілей. Вона також звулила можливості для жінок шляхом закриття жіночих монастирів.

Таким чином, Реформація набула різного масштабу у п'яти скандинавських країнах, однак серйозно і надовго утвердилась у кожній з них, ставши першим і рішучим ударом по світові Середньовіччя. Поруч зі змінами формального та структурного характеру вона також забезпечила трансформацію особистості на духовному рівні, що певною мірою вплинуло на світосприйняття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Nordstrom Byron J. Scandinavia since 1500. – Minnesota: Regent of the University of Minnesota, 2000.
2. Grell Peter Ole. The Scandinavian Reformation. – Cambridge University Press, 1995.
3. Spalding M.J. History of Protestant Reformation. – MA: Routledge, 2004.
4. Андерссон И. История Швеции. – М., 1951.
5. Кан А.С. История скандинавских стран (Дания, Норвегия, Швеция). – М., 1980.
6. Гуревич А.Я. История и сага. – М., 1972.
7. Евдокимова А.А. История раннего Нового Времени. Эпоха Реформации. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2004.

Trostogon A.M. РЕФОРМАЦІЯ В СКАНДИНАВСКИХ СТРАНАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Данная статья рассматривает реформационные процессы в странах Скандинавии в раннее Новое время, и их последующее влияние на светскую и духовную жизнь этого региона Европы.

Ключевые слова: Реформация, лютеранство, Скандинавия, Вестероский риксдаг, католицизм.

Trostogon A.M. REFORMATION IN SCANDINAVIAN COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS

This article considers Reformation processes taking place in Scandinavian countries in the early Modern time with the consecutive impact upon secular and spiritual life of this region of Europe.

Key words: Reformation, Lutheranism, Scandinavia, Västerås Riksdag, Catholicism.

УДК 94(430) «18/19»:368.042

О.А. Мельничук, В.Г. Шарпантий

ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У НІМЕЧЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті висвітлюються передумови запровадження державного соціального страхування у Німеччині. Автором аналізуються інститути добровільного, факультативно-обов'язкового та частково-обов'язкового страхування, розкривається їх значення для розвитку загальнообов'язкового страхування.

Ключові слова: соціальне страхування, соціальний захист, страхові внески, страхові каси.

Світовий досвід підтверджує, що в основі соціального захисту населення країн з ринковою економікою лежить соціальне страхування. Першою із західноєвропейських країн, в якій у другій половині ХІХ ст. на державному рівні було запроваджено страхування від хвороб, нещасних випадків, старості та інвалідності була Німеччина. Саме її соціальне законодавство стало взірцем для інших держав у розробленні основ соціального захисту найманих працівників.

Питання соціальних реформ в Німеччині другої половини ХІХ ст. не знайшло належного висвітлення в науковій літературі. Виняток складають праці економістів, юристів, медичних та страхових працівників, які на початку ХХ століття вивчали досвід Німеччини з метою запровадження окремих видів соціального страхування в Російській імперії [1-7]. Соціальний